

**УЗАГАЛЬНЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ,
РОЗГЛЯНУТИХ СУДОМ ПРОТЯГОМ 2015 РОКУ**

Велике значення для профілактики злочинності серед неповнолітніх має процесуальна діяльність судів, що здійснюють провадження у кримінальних справах. Ефективні правові заходи, які суди застосовують щодо неповнолітніх, можуть реально сприяти попередженню вчинення ними нових злочинів та виправленню підлітків. Здійснюючи правосуддя, суди повинні забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод як підсудного неповнолітнього, так й інших учасників процесу. Порядок провадження у справах про злочини неповнолітніх, як передбачено ст. 432 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК), визначається загальними правилами КПК для провадження кримінальних справ і, крім того, додатковими нормами, викладеними у гл. 36 КПК «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх». У зазначеній главі містяться норми, якими передбачено підвищення захищеності прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві. Правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою процесу національного розвитку кожної країни. Відповідно до ст. 9 Конституції чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому суди повинні враховувати вимоги міжнародних правових актів, зокрема тих, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. У міжнародно-правових актах наголошується на необхідності особливого захисту дітей та підлітків. Україною було підписано міжнародний договір від 29 листопада 1985 р., за яким вона взяла на себе зобов'язання виконувати Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). У пр. 2.1 зазначених Правил підкреслюється необхідність неупередженого їх застосування. В іншому важливому міжнародному документі — Конвенції про права дитини, прийнятій 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1989 р. і ратифікованій Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. (далі — Конвенція), міститься гуманне положення щодо застосування до неповнолітнього міри запобіжного заходу. Відповідно до ст. 37 Конвенції «арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно з законом та використовується лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу». Основні напрями державної політики України стосовно дітей і заходи щодо її реалізації центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, організаціями, суспільними інститутами були визначені в Національній програмі «Діти України» (затверджена Указом Президента від 18 січня 1996 р. № 63/96; далі — Національна програма). Серед її основних завдань — здійснення заходів щодо профілактики злочинності, наркоманії, алкоголізму і куріння серед дітей. Законом України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» (зі змінами, внесеними згідно із законами від 11 грудня 1998 р., 8 липня 1999 р. і 3 квітня 2003 р.), виходячи з положень Конституції України та Конвенції визначено правові основи діяльності органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, що не досягли 18-річного віку. Цим же Законом (ст. 6) передбачено створення при судах інституту судових вихователів для здійснення контролю за виконанням рішень щодо неповнолітніх, який діє згідно з Положенням, яке затверджується Верховним Судом України, Міністерством юстиції України, Міністерством освіти України. Але такий інститут поки що практично не діє.

Із матеріалів кримінальних справ випливає, що вікові особливості неповнолітніх значно впливають на мотивацію їхніх вчинків. Такими особливостями є: недостатній життєвий досвід; схильність до наслідування; вплив на них оточуючих, особливо дорослих осіб;

бажання показати себе самостійним і намагання звільнитися від контролю та опіки з боку батьків, вихователів; специфічне трактування таких понять, як сміливість, чесність, дружба; неправильна оцінка конкретних життєвих ситуацій; недостатній розвиток, а інколи і повна відсутність критичного ставлення до своїх вчинків, вчинків інших. Ці особливості підлітків потрібно враховувати слідчим і суддям, на яких покладено обов'язок здійснювати провадження справ про злочини неповнолітніх.

Значною мірою сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми такі обставини, як безконтрольність з боку батьків, відсутність профілактичних заходів у роботі з «важкими» підлітками, їх незайнятість, вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів, проблеми в сім'ях, безробіття батьків і відсутність у них коштів на утримання дітей.

Оцінюючи дії неповнолітніх, суди мають зважати на ту обставину, що в цілому неповнолітні за рівнем інтелектуального і вольового розвитку відстають від дорослих. Життєвий досвід у них ще недостатній, а якщо є упущення у вихованні, то вони можуть неправильно оцінювати конкретну ситуацію та вибрати лінію поведінки, помилячись у трактуванні змісту таких понять, як сміливість, дорослість, взірць для наслідування. Зважаючи на вікові особливості неповнолітніх, необхідно посилювати їх правову захищеність. Для гарантування правового захисту неповнолітніх на досудовому слідстві і в судовому розгляді законом передбачено спеціальні норми, що встановлюють особливість провадження у цих справах:

участь законного представника, який має статус учасника судочинства (ст. 441 КПК); обов'язкова участь захисника (п. 1 ст. 45 КПК); доповнення предмета доказування у кримінальній справі (ст. 433 КПК); виділення справи стосовно неповнолітнього в окреме провадження за наявності в ній дорослих учасників (ст. 439 КПК); вирішення судом у вирокі додаткових питань (ст. 445 КПК); можливість застосування примусових заходів виховного характеру замість кримінального покарання (ст. 447 КПК); порядок затримання та взяття від варту як запобіжний захід щодо неповнолітнього (ст. 434 КПК); порядок виклику неповнолітнього обвинуваченого (ст. 437 КПК); участь у судовому розгляді справи представників служби у справах неповнолітніх, міліції у справах неповнолітніх (ст. 442 КПК), підприємств, установ і організацій (ст. 443 КПК); участь педагога або лікаря, батьків чи інших законних представників у допиті неповнолітнього обвинуваченого, коли йому не виповнилося 16 років або якщо його визнано розумово відсталим (ст. 438 КПК); видалення неповнолітнього підсудного із залу судового засідання під час дослідження обставин, що можуть вплинути на неповнолітнього (ст. 444 КПК); порядок пред'явлення обвинувачення і матеріалів справи неповнолітньому та його допит у присутності захисника (статті 438, 440 КПК).

Велике значення для індивідуалізації особи обвинуваченого (підсудного) при вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням до нього кримінального та кримінально-процесуального закону, має з'ясування даних про його вік. Статтею 22 КК встановлено вік, з якого може настати кримінальна відповідальність за вчинення злочину. Судам слід мати на увазі, що вік неповнолітнього входить до переліку обставин, які відповідно до вимог ст. 433 КПК необхідно обов'язково з'ясувати. У справах стосовно неповнолітніх орган, який здійснює провадження, зобов'язаний вжити заходів до встановлення точної дати народження (число, місяць, рік) особи, яка притягається до кримінальної відповідальності. При цьому особа вважається такою, яка досягла певного віку, починаючи з наступної доби після дня народження. Дані про вік неповнолітнього мають підтверджуватися свідоцтвом про його народження. За відсутності документа, який підтверджує вік, або є обґрунтовані сумніви щодо оригіналу документа про народження, для встановлення віку обвинуваченого необхідно відповідно до п. 5 ст. 76 КПК призначити судово-медичну експертизу. У випадках,

коли рік народження неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою, днем народження треба вважати останній день року, зазначеного експертами, а при визначенні ними віку мінімальною і максимальною кількістю років (наприклад, від 14 до 15 років) необхідно виходити із передбачуваної експертизою мінімального віку такої особи. За даними апеляційних судів, у вивчених під час проведення узагальнення спавих вік неповнолітніх був встановлений за документами про їх народження, якими є свідоцтва про народження; їх копії, додані до справ. У разі відсутності свідоцтва про народження до справи додається копія запису державного органу про народження неповнолітнього. Органи досудового слідства і суди в основному виконують вимоги закону щодо встановлення віку неповнолітніх. Так, за повідомленням Апеляційного суду Хмельницької області, лише у двох випадках документи про народження неповнолітніх не були додані органами досудового слідства до кримінальної справи, але це було зроблено в суді. У справі щодо обвинувачення неповнолітнього Н., яка розглядалася Славутицьким міським судом Київської області, такої не була додана копія свідоцтва про народження. У справі щодо обвинувачення неповнолітнього П., яку розглянув Садгирський районний суд м. Чернівців, не було будь-яких даних про вік неповнолітнього, стан його здоров'я та загального розвитку. Відповідно до вимог ст. 433 КПК в кожній кримінальній справі щодо неповнолітнього необхідно з'ясувати стан його здоров'я та загального розвитку, а за наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, має бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Дані про стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього можуть впливати на вирішення таких важливих питань, як притягнення його до кримінальної відповідальності, обрання запобіжного заходу, міри покарання та інші. Для з'ясування стану здоров'я неповнолітнього відповідно до ч. 2 ст. 433 КПК мають бути допитані як свідки його батьки або особи, які їх замінюють (опікун, піклувальник), про те, чи не хворів неповнолітній тяжкими хворобами, чи немає у нього психічних або фізичних вад, які його здібності щодо логічного мислення, чи не відстає він у розвитку від однолітків. Якщо неповнолітній перебував на обліку у зв'язку з психоневрологічним захворюванням або перебував у лікарні, слід витребувати відповідні медичні документи. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього відповідно до статей 76 і 433 КПК має бути призначена судово-психологічна експертиза або комплексна психологічно-психіатрична експертиза. Такі ж рекомендації дано судам постановою Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 (зі змінами, внесеними постановою від 25 травня 1998 р. № 15) «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах». Так, у п. 15 цієї постанови зазначається, що для встановлення рівня загального розвитку неповнолітнього, ступеня його розумової відсталості та для з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними, може бути проведена відповідно до вимог ст. 433 КПК судово-психіатрична, психологічна або комплексна психологічно-психіатрична експертиза. У випадках, коли одержані дані свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічним розладом, необхідно з'ясувати рівень його розумової відсталості порівняно з рівнем розвитку осіб такого ж самого віку. Підліток з розумовим відставанням має менший запас знань і уявлень. Потрібно також з'ясувати, рівню розвитку якого віку відповідає фактичний розвиток неповнолітнього.

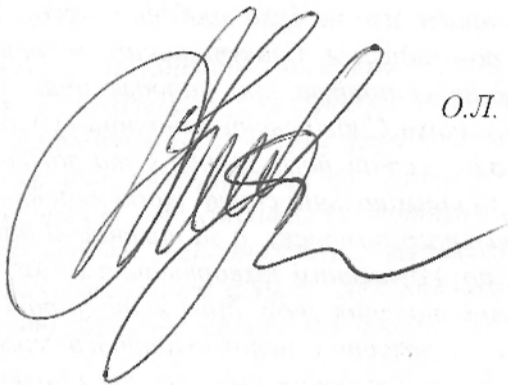
До справ про злочини неповнолітніх, як правило, долучаються характеристики зі школи, іншого навчального закладу, з місця проживання, роботи, а також довідки з міліції у справах неповнолітніх і служби у справах неповнолітніх про те, чи перебував неповнолітній на обліку, коли і за які правопорушення його взяли на облік, коли служба у справах неповнолітніх його справу розглядала, чи притягувався він до адміністративної відповідальності тощо.

За 2015 рік у провадженні суду перебувало кримінальних проваджень щодо

неповнолітніх — 23 провадження щодо 27-ми осіб, з них розглянуто справ — 17, із постановленням вироку -14. Застосовано примусові заходи виховного характеру по 2 справах, по 14- засуджено, по 1- застосовано заходи медичного характеру.

При виконанні вироку, який набрав законної сили про покаранні у вигляді громадських робіт чи позбавлення волі з випробуванням розпорядження із двома копіями вироку направляється до виконання у кримінально-виконавчу інспекцію, при арешті — до РВ УМВС, при позбавленні чи обмеженні волі- безпосередньо до СІЗО. Всі вироки, які набрали законної сили, виконувалися у триденний термін, без затримок та зауважень.

Секретар суду

О.Л. Сенік